

Orosz könyvtárakról

(és nem csak azokról, bár azokról is épp csak...)

„Oroszországot, ész, nem érted; /.../ külön úton jár ott az élet...” – írta 1866-ban Tyutcssev, az egyik legnagyobb orosz költő.

„A kétség és a hazám sorsán való elmélázás súlyos napjaiban te vagy nekem egyedüli támogatóm és védelmem, óh nagy, hatalmas és igaz és szabad orosz nyelv! – Ne volnál te – hogy ne essék kétségbe az ember, látva mindazt, a mi otthon történik? – Lehetetlen hinni, hogy ily nyelv nem nagy nemzetnek adatott volna?” – így vallott 1882-ben Turgenyev.

E sorok jegyzője csak negyven éve törekszik az orosz mivolt megértésére. Életéből csupán öt évet élt oroszok (kevésbé pontosan, de reálisabban: „szovjetek”) közt. Utoljára hét éve járt köztük, előtte viszont huszonöt éven át igen gyakran és/vagy huzamosan használt fel minden alkalmat, hogy belásson a színpalak mögé is, átlásson az emberi álarcokon. A hivatalos és a „magánhasználatra” szánt (valódi?) ember közt csak a boldogult NDK-ban volt a szovjeténél kiáltóbb különbség tágas térségünkben.

„...idegen pogányok üres tegeztokból öregszemű gyöngyöt öntenek mellemre” – idézi nyomasztó álmát Szvjatoszlav a XII. század végéről fennmaradt, Ének Igor hadáról című hőskölteményben. A fordító Képes Géza jegyzetében olvashatni: az ősi szkíta szokás szerint „minden este, egy-egy jó nap után, üres tegeztokba fehér kavicsot dobtak, rossz nap után pedig feketét. Holta után mindenkinek összeszámolták fehér és fekete kavicsait, így állapították meg, hogy az elhunyt boldog vagy boldogtalan ember volt-e.” E szokás elevenedik meg Szvjatoszlávnál a gyöngyökkel. Mindnyájunknak lehet az oroszokkal kapcsolatba hozható gondolati tegeztokunk, melybe hol fehér, hol fekete kavicsot dobálgatunk...

Tíz éve állt még a Szovjetunió – a maga 290 milliós népességével, hatalmas katonai arzenáljával – a földkerekség bipoláris rendszerének nagyhatalmaként. 2000 áprilisában a közel 150 milliós Oroszország – enyhén szólva – keresi magát. Gazdasági hanyatlás, katonai tehetetlenség, politikai fejletlenség-fejkeresés. Közhelyet mormolok: nekünk nem lehet közömbös, akár szeretjük őket, akár nem: tudnunk kell, ami tudható az oroszokról. Az orosz kultúra pedig – lehet bármily válságos állapotban – Puskin költészete, Tolsztoj prózája, Paszternák, Bulgakov, Platonov írásművészete okán (hogy csak a szépirodalomnál maradjunk) talán magyar kultúra is. Babits mondta Puskin halálának 100. évfordulóján, hogy az ő költészete „lelkünknek egy részévé lett, akár valamelyik nagy magyar költőé. Ifjúságunk költője: akire emlékezni annyi, mint az ifjúságra, a tavaszra emlékezni.” Mesterünk nem szeretett henyé szavakat hajigálni, ha ő ezt mondta, s hozzá az európai irodalom biztos ismeretének kontextusában, akkor vehetjük akár zsinórmértéknek is gondolatát. De nem győzködnöm kell e lap kedves olvasóját, ebben biztos vagyok. Lássunk hát témánkhoz.

A téma

Két nagy témánk lehetne. Hogy áll az orosz könyvtári világ – erről összeszedni minél többet. Másodszer: ha nem kell már se kényszeredetten, se másként „viszonyulni” a Nagy Testvér ügyeihez, akkor adódik-e bármiféle tanulság az ottani történetből számunkra. E két téma akár a lap teljes számát is kitölthetné, s még csak a lényeg előkészítésénél tartanánk. Más szóval, igen szerényen: a sokat ígérő cím s a kétségtelen jó szándék mellett kedves olvasóm türelmére is szükség lesz a befogadás olyannyira alkotó folyamatában.

A mai orosz valóság témáját lehet akár számszerűsíteni is. Miből maradt fele, harmada, negyede, tizede. A lakosság feleződött, miközben a hadikiadások ötödére estek vissza. Ez akár biztató arány is lehet. A könyvkiadás választéka felére esett (nálunk átmeneti jelentős csökkenés után mostanra meghaladta a tíz év előtti választékot) – s ma már jelentősen elmarad a német vagy könyvkiadástól –, a példányszámok szintje pedig a korábbi negyedére-ötödére zuhant (nálunk feleződött). Eközben az orosz könyv átlagára a német szintet közelíti (most ne is beszéljünk az orosz jövedelmekről, mert akkor század–ezredrészeket kellene mikroszkópon vizslatni). A nagy ország fában – elvileg papírban is (ennek termelése felére csökkent) – gazdag, de a nyomdatermékek tetemes része külföldön készül (hadd ne említsem ennek a köteles példányok szolgáltatására gyakorolt kárhozatos következményét). 1991-ben még 1,61 milliárd könyvet tett ki az összpéldányszám, 1996-ra ez visszaesett 0,373 milliárdra. E 373 milliós példányt 150 millió lakosra elosztva fejenkénti kettő példány jött ki, nálunk fejenkénti négy-öt példány mérhető (az 1998 augusztusában bekövetkezett pénzügyi csődöt követő képlet még elborzasztóbb lehet, erről még nincsenek adataim).

Kérész-törvény

1994 végén fogadták el a könyvtáros közvélemény akkor igen jelentős lobbyzására (a kilencvenes évek elejétől szervezett könyvtáros egyesület hallatlanul energikusan ténykedett, magam is tanúja lehettem a kezdeti, szinte forradalmi lendületnek) a Duma elfogadta, az elnök aláírta a könyvtári törvényt meg a köteles példányok szolgáltatását előíró társát. Ezekről mára kiderült, hogy alig működnek. Hisz nyilván nem lehetett megőrizni minden könyvtári szolgáltató helyet (a túlszabályozottság tételei közt olyan célkitűzések is szerepeltek, hogy könyvtári helyiséget nem szabad más célra átadni). Tehát újabban a módosítás a tét. Ráadásul az elektronizáció és digitalizáció következményeivel is sürgős lenne számolni. Tehát törvény épp hogy csak van, eközben enyhült a bürokrácia, a központ ereje (és pénze). Bár a *sajtó- és kiadásügyi főhatóságot* (állami bizottságot) a történelem nem söpörte el, következésképp az úgynevezett *könyvkamarák*, mint a XX. századi nemzeti kiadványkincs archivális őrzői és a (kurrens) nemzeti bibliográfia felelősei, külön szervezetként megmaradtak ahelyett, hogy ezen alapfeladatok a – ráadásul kettőzött (pétervári és moszkvai) – nemzeti könyvtárhoz kerültek volna. Na ja, a tradíciók...

Th. Carlyle (1795–1881) véleménye szerint „korunk igazi egyeteme egy könyvgyűjtemény”. Vajon ismerte-e ezt a mondást D. Lihacsov, a közelmúltban elhunyt nagy orosz szellem, aki szerint ha az egyetemek el is pusztulnának, de megmarad-

nának a könyvtárak, akkor biztosítható volna az orosz értelmiség túlélése? A tények szintjén: maradtak egyetemek is, és maradtak könyvtárak is. A 150 milliós lakosságra a Orosz Föderáció területén mintegy 115 ezer könyvtárat számolhatni. Ezek nagyobbik fele (úgy 53 ezer) nyilvános, azaz közművelődési könyvtár (ezek száma tíz év alatt hatodával csökkent). Ha a hazai számokhoz viszonyítunk, akkor hasonló arányokra bukkanhatunk, azaz átlagban pár ezer emberre jut egy-egy közművelődési könyvtár (illetve minden könyvtártípust figyelembe véve: egy-másfélezer emberre jut egy könyvtár). Ha a németországi számokhoz viszonyítunk, akkor még mindig „sok a könyvtár”: ott a 80 milliós lakosságot 15 500 könyvtár látja el (ebből 14 ezer a közművelődési).

Köteles példányok Borogyino mellett

A köteles példányokból már „csak” maximum 16 példányt kell szolgáltatni (ez a könyvekre vonatkozik, az újságoknál 9, a nem orosz nyelvű könyvek esetében 7, a szabadalmaknál 2 példány stb.). A beszolgáltatást az Orosz Könyvkamaránál kell teljesíteni, amelynél marad a nemzeti bibliográfia és az archiválás céljára minden kiadványból 1-1 példány (a tárolás a Moszkva melletti – Borogyinóval szomszédos – Mozsajszkban finnek által, még a szovjet idő végén épített modern raktárban történik; egyébként hat nagykönyvtárnak van tartós megőrzési kötelezettsége!). A többi példányból kap a volt Lenin, most Oroszországi Állami Könyvtár (OÁK) 2, a volt leningrádi, most pétervári – volt Szaltükov-Scsedrin, most – Oroszországi Nemzeti Könyvtár (ONK) szintén 2, továbbá a pétervári akadémiai, a moszkvai parlamenti s végül a novoszibirszki akadémiai könyvtár 1-1 példányt stb. Korábban jóval magasabb köteles számok dívtak, s ezekből a kedvezményezett nagykönyvtáraknak bőven jutott nemzetközi cserére is. E célra most gyakorlatilag semmi sem marad, ami csak fokozza az állománygyarapítás később még részletezendő kínjait. A Könyvkamara még a kilencvenes évek elején megkezdte a géppel olvasható hordozón történő nemzeti bibliográfiai szolgáltatást. (A hasznosítás ismét külön történet...) A kiadóknak a központi tudományos könyvtárellátó számára további, már fizetett köteles példányokat is biztosítani kell a könyvtárak vételét biztosítandó, de ha valamit szidnak az orosz szaksajtóban, akkor az a szegény kollektor. Bár biztos alanyi jogon is megérdemli a feléje irányuló nyílzáport, de az igazság kedvéért érdemes megemlíteni, hogy voltaképp normális könyvkereskedelem nem létezik e nagy országban, hisz legfeljebb készpénzért vehető meg valahol éppaz, ami kapható. Oka? Az infláció, a banki ügyletek bizonytalansága, a gazdasági morál nullpont körüli szintje, a nagykereskedelem hiánya és egyéb hullámverések, melyeket talán még itteni, edzett dunai tutajosként sem tudunk kristálytisztán elképzelni.

Gyarapítás, óh

A nemzeti bibliográfia kérdését még egyszer érintve feltétlenül említést érdemel a német Saur Verlaggal közösen előállított CD-ROM, mely az 1980–1995 közti kiadványok, összesen vagy 800 ezer tétel áttekintését biztosítja. A szovjet időkben mély csend övezte a *külföldi patriotica*, azaz *rossica* irodalom gyűjtését és bib-

liografizálását. Most végre 1996-ban megállapodott a három illetékes, e szerint a Könyvkamara a belföldi kiadványok, azaz a tényleges nemzeti bibliográfia gazdája marad, míg a külföldi anyagból a moszkvai OÁK az 1917 utáni, szentpétervári partnere pedig az 1917 előtti dokumentumok feltárását végzi el.

Egyes becslések szerint manapság orosz földön közel 10 ezer kiadó működik. Ezért minden olyan próbálkozás, hogy valamilyen orosz Books in Printet állítsanak elő, eléggé reménytelen vállalkozás. A Könyvkamara ugyan csinál effélet, de szolgáltatása mindössze 600–700, többnyire felsőoktatási vagy akadémiai kiadót fog át, amelyek igen alacsony példányszámokat produkálnak, így a közvetített információk valós hasznosítása gyakran ütközik a már kifogyott fedőnévű szindrómába. Nincs igazi nagykereskedés. Amíg pedig nem lesz, addig igazi változást aligha lehet remélni. Vagy csak remélni szabad... Magam gyakran tapasztaltam az ántivilágban, hogy orosz barátaim komoly kiadói katalógusok útján postán rendeltek meg számukra szükséges könyveket, amelyek egészen szép arányban meg is érkeztek. Most ez is befuccsolt, a Roskniga megbízhatatlan. Ha lenne hol gyarapítani, akkor a következő kérdés törvényszerűen: de miből. Az Országos Orvostudományi Könyvtár 1995. évi költségvetése épp arra volt elég, hogy a 265 fős személyzet megkapja bérét (közismert, hogy ezután az orosz állam gyakran hónapokig nem fizette alkalmazottait). Az Orosz Föderáció 97 vezető – országos vagy regionális hatókörű – könyvtárából 37 egyetlen külföldi időszaki kiadványt sem volt képes rendelni 1997-ben, mert nem volt miből. 1998-ban az OÁK és a közismert Oroszországi Állami Idegennyelvű Könyvtár (a VGBIL) – utóbbi a szovjet időszak legjobb külföldi gyűjteményét építhette, a moszkvai értelmiségi elit mentsváráként – megállapodást kötött tíz (fejenként öt-öt!) külföldi napilap feltétlen, bármilyen áron történő előfizetésének fenntartásáról.

A közművelődési könyvtárak körében az éves összegzett gyarapítás az 1990. évi 59,4 millió egységről 1997-re 25,8 millióra olvadt (tehát kevesebb, mint felére), könyvtáranként átlag 500 kötet körüli szintre. (Itt a beszámoló készítője elárulja egy régi titkát: a szovjet vagy tán még korábbi időkben kialakított statisztika nehezen konvertálható fogása, hogy az úgynevezett vastag folyóiratokat, s ilyen a legtöbb irodalmi havi lap, számonként veszik egy egységnek, ami természetesen komoly pluszokat képes előállítani (vö. évi négy Századok = négy egység, évi 12 Kortárs szám = 12 egység). Félő, a korábbi gyakorlat továbbél, következőképp egy-egy könyvtári egység mást jelent ott, mást itt.) Kuzmin, a szövetségi minisztérium könyvtári osztályának vezetője egyik összegzésében hivatkozik az IFLA idevágó irányelveire, s azt állapítja meg, hogy ha ezer lakosra 250 új beszerzésnek kellene jutnia, akkor a ténytűszámok ettől – országos szinten – egyharmaddal elmaradnak, miközben elképesztően nagyok a regionális eltérések. Ennek elsődleges oka, hogy a központ, akormányzati kérdést, vagyis a könyvtári ellátás egészét leadta a regionális (megyei, térségi, köztársasági) kormányzat szintjére, átfogó normatívák pedig nincsenek, szinte központi pénz sincs, így ha valahol jut pénz könyvtárra, az igen jó, másutt meg marad az éhkopp. Példák: Dagesztánban (1,8 millió lakos) ezer lakosra jut évi 20 kötet új könyv, az orlovi megyében (0,9 millió lakos) 58 kötet, míg például Kamcsatkán 472 (0,5 millió lakos). Moszkva megye (6,9 millió) ténytűszáma 215 kötet ezer lakosra. (Megjegyzem, ha idehaza is így nézzük a helyzetet, akkor az országos 1,5 millió körüli új beszerzésünk nem minősíthető éppen rózsásnak.)

Ha kevés a helyi gyarapodás, akkor mások segítségével kell – lenne jó – hozzájutni a szükséges dokumentumokhoz. E régi (másutt bevált) igazság azonban az

orosz viszonyok közt igen nehezen valósítható meg. Ugyanis mindenütt kevés dokumentumhoz jutnak, ezért az újakat alig tudják-akarják kölcsönözni. Azután nincs országos lelőhelyjegyzék a belföldön kiadott könyvekre, meg a számítógépesítés sem tart ott, hogy OPAC-ról OPAC-ra keressenek lelőhelyet. A Karél Nemzeti Könyvtár, mely igen jónak, erősnek számít, hisz még külföldi kiadványokkal is szépen gyarapodik – hála a finnországi segítségnek –, 1991-ben mintegy 23 ezer dokumentumot kölcsönzött, 1996-ban ebbéli teljesítménye már 6 ezer alá esett vissza. A „nemzetközi” könyvtárközi kölcsönzést a FÁK-országok viszonylatában a rémes vámprocédúra szinte elpusztította: kimerítő listák, engedélyezések lennének szükségesek oda- meg visszaútnban is.

Itt az internet

A miniszteriális könyvtárpolitika fő célkitűzése a könyvtárak átfogó informatizálása. Úgy tűnik, vannak eredmények. 1999 elejére – Kuzmin úr adatai szerint – országszerte már 1700 könyvtárban volt számítógép (egy évvel korábban 1500 alatt volt a szám). Közel 600 könyvtár épít adatbázisokat meg gépi katalógust, az összes rekordszám elérte a 16 milliós nagyságrendet. Ennek megoszlása: a 250 országos (szövetségi), illetve regionális szerepkörű könyvtár adatbázisaiban a gépi rekordok száma 8,5 millió (könyvtáranként átlag 30 ezer), míg a csaknem 1500 városi könyvtár analóg teljesítménye 7,5 millió (átlagban pár ezer) rekord.

1998-ban elkészült a RUSMARC (UNIMARC-adaptálás útján), az orosz csereformátum, s szét lett küldve véleményezésre. Hát, nem siették el ott sem...

Az 1999 őszen tartott országos konferencián, mely az elektronikus dokumentumszolgáltatással foglalkozott, V. Jegorov kulturális miniszter megdicsérte a könyvtári számítógépesítés fejlettségi szintjét, mondván, a múzeumok és egyéb testvérintézmények a könyvtárakhoz viszonyítva még most lépnek át a kőből a bronzkorszakba (egyben azt is kiemelte, hogy az utóbbi évek miniszterelnökei Putyinig bezárólag mind támogatják a kultúrát, ... csak a fizetésben maradt le a terület még az oktatásügyhöz képest is, a minisztérium költségvetésének meg úgy 25–30-szorosra kellene emelkednie...).

Április 12-én este – gondtalanul – elérve a szentpétervári nemzeti könyvtár internetes honlapját (URL: www.nrl.ru), megtudhattam, hogy a könyvkatalógusukat 1998 (!) óta fejlesztik, az OPAC 58 ezer ilyen tételt tartalmaz (a 90 ezer disszertációs tézis stb. mellett). Ez már csak azért is érdekes, mert Kuzmin cikkében az ONK adatbázisairól szólva 2 millió rekordról esik említés. Most ne firtassuk ezt tovább, elég, ha valamiben (mégis) hinni tudunk...

Ugyanekkor megnéztük szakértőmmel – Sonnevend Lőrinc webmasterrel – az OÁK honlapját (URL: www.rsl.ru) is, ott ilyen átfogó számok egyáltalán nem szerepeltek. Megtudható viszont az általános tájékoztatóból, hogy a könyvtár 2 ezer olvasói helyét naponta ötezer látogató keresi fel, s együttesen 38 ezer dokumentumot használnak.

Működik már a Russian Digital Libraries Journal (címe: <http://www.dl99.nw.ru/eng/index.html>), most, 2000. április 18–19-én szerveződik Pétervárott a digitális könyvtárakról szóló nemzetközi konferencia. Előadók lesznek egyebek mellett a Michigani Egyetemről is.

Kuzmin anyagának különböző számaiból arra lehet következtetni, hogy a szövetségi minisztérium központi pénzalapjából kb. 150 ezer kötet könyvet lehetne vásárolni. Ez tehát az a keret, amelyből a központ a könyvtári automatizálást megpróbálja támogatni. (Ha ezt gondolatban áttennénk magyar viszonyokra, akkor kapnánk talán 200 milliós keretet, viszont tizenötször nagyobb népesség könyvtárait, azaz a 200-at 15-tel még osszuk el, s eljutunk 13–15 millióhoz – pedig a gép vagy számítógépi program ott sem olcsóbb.)

Az Európai Unió külön program keretében támogatja az OÁK-ot, egyebek mellett annak számítógépesítését (a többünk által ismert Monica Segbert irányítása mellett.) A Soros Alapítvány Open Society Institute-programja szintén komoly tényező az orosz könyvtári fejlesztés terén. Nyilván még jócskán vannak kevésbé jelentős és/vagy ismert támogatók is a nyugati világból.

Könyvtárosok, szaklapok, képzés

Valamikor úgy szólt a szlogen: legfőbb érték az ember. Tartok tőle, ezt még hazai viszonylatban sem érezzük mi, könyvtárosok, túl gyakran – elképzelhető az orosz kollégák életérzése, ha az infláció-ette fizetést sem kapják meg hónapokig. Külföldi konferencián találkozáva moszkvai kollégáktól megtudható, hogy (viszont) a moszkvai kulturális főiskola, az egyik legfőbb képző intézmény *egyetemi rangot* kapott.

A központi szaklapok nagyobb része így-úgy túlélte a kataklizmákat. A Bibliotyekarból most Bibliotyeika (mai példányszám 20 ezer, most nem osztok 15-tel, hogy magyar nagyságrendet érzékeljünk) lett, s múltját már kilencven évvel méri. A Szovjet Könyvtártudomány most (egyszerűen) Könyvtártudomány, Bibliotyekovegyenyije (4 ezer példány), s meglehetősen avantgárd, kulturologiai beütésű tanulmányokat közöl. Ezért a „szovjet” jelzőt szintén elveszítő Bibliografija (a Könyvkamara lapja, 2 ezer példány) kemény kritikában részesíti újabban.

Vannak-e tanulságok?

Jó könyvtárhoz sok jó könyv, egy(pár) jó könyvtáros és sok lelkes olvasó is elég. Jó könyvtárúgyhöz ennél sokkal több kell. Sok, magasan motivált könyvtáros, legalább minimálisan elfogadható pénz a hagyományos feladatokra sehhez újabb csinos summák a nélkülözhetetlen fejlesztésre. Igen jó képző és továbbképző intézmények. Valódi – le és fölfelé iteráló – könyvtárpolitikai gondolkodás. Szabványosítás. Rendes könyvtárepiletek. Folyamatos, megbízható szolgáltatások. Mindennek – véleményem szerint – jó része tíz évvel ezelőtt is hiányzott Oroszországban. Most a rengeteg megoldhatatlannak tűnő probléma ellenére talán kicsivel jobbak az esélyek. Rugalmasabb, valósághoz közelebbi, tényleg problémamegoldó gondolkodás érződik ki számos közleményből. Messze nem mindből. Erős a rutin, mély a kváziproblémák áltudományos gargarizálását produkáló opusok iránti tisztelet.

Ez még nem valódi baj (legfeljebb jelzi a könyvtárosi ethosz törekenységét, hogy finoman fogalmazzak). Inkább baj, baj a javából, hogy a szegény olvasó – jóllehet fogyatkozó számban is intenzívebben használja könyvtárait, mint tíz éve tette – nem kap képet a modern könyvtárról, s inkább egyéni igénykielégítési stratégiákat dédel-

get lelke mélyén. Tehát: az erősebbek más úton szerzik információikat, a gyengék maradnak a közkönyvtárakra. Ez lefelé tendáló intézményi jövőképpel fenyeget. Szeretném tovább figyelni a történéseket és tendenciákat, s talán alkalmat is kapok e hézagos áttekintés folytatására.

Sonnevend Péter

Gy. Szabó Béla fametszete